

УКРАЇНЬКА ТА ПОЛЬСЬКА ФРАЗЕОЛОГІЯ БІБЛІЙНОГО ПОХОДЖЕННЯ. СТАН ЛЕКСИКОГРАФІЧНИХ ОПРАЦЮВАНЬ

Розглянуто українську та польську фразеологію біблійного походження. Проведено також контрастивний аналіз стану лексикографічних опрацювань обох мов.

Ключові слова: фразеологізм, біблійний фразеологізм, алюзія, лексикографія, словники біблійних фразеологізмів.

Багатомовні зв'язки України і Польщі з Біблією та християнською культурою залишили міцний слід у мовних засобах обох, сусідніх слов'янських народів. Найміцніше ці впливи позначаються на лексичній та ономастичній площинах, створюючи багатий корпус релігійної термінології, а також особових номінаційних систем. Окремою, дуже важливою частиною біблійної спадщини обох мов є фразеологізми, що генетично походять зі Святого Письма, а поширюються, зазвичай, шляхом трансляції окремих біблійних книг. Окрім прислів'їв, афоризмів, крилатих слів є ними також стійкі словосполучення типу фразеологізмів, які збагатили не тільки релігійні різновиди української та польської мови, але також увійшли до літературних і загальних запасів цих мов. Частина цих одиниць упродовж історії піддавалась різноманітним формальним і семантичним перетворенням, у результаті чого їх загальний статус як у польській мові, так і в українській буває неоднорідним, від найближчих форм канонічному тексту, якими є цитати – перекладні репліки відповідних місць біблійного тексту, до різного виду модифікованих одиниць (парафрази, алюзії, пародії), що мають інколи тільки позірний зв'язок із джерельним прототипом. Реєстрація цього виду бібліїзмів, а також змін, яких вони зазнають у національних мовах, є частиною завдань лексикографії, що займається нагромадженням і розробкою лексичних, а також фразеологічних корпусів мови.

Завданням цієї статті є порівняльний огляд стану лексикографічних опрацювань фразеології біблійного походження в українській та польській мові. Ця тема вписується в ширший, розпочатий мною дослідницький проект, метою якого є контрастивний опис не тільки самих запасів біблійної фразеології, але також показ сучасного кількісного і якісного статусу цього виду одиниць в українській та польській мові. У цій статті представлено всього лише два питання:

I. Загальний стан і види дотеперішніх лексикографічних опрацювань української та польської фразеології біблійного походження;

II. Головні проблеми, що з'являються під час написання цього виду опрацювань.

I. Шукаючи відповіді на питання про дотеперішній стан і види лексикографічних опрацювань української та польської фразеології біблійного походження, у першу чергу варто вказати на джерела, що забезпечують нас цими даними. Здається, що ці дані можна черпати, зазвичай, із трьох просторів, якими є: 1) лексикографічні опрацювання, присвячені виключно біблійним фразеологізмам або ширшому поняттю „бібліїзмів” (біблійна лексика, фразеологія, прислів'я, афоризми, крилаті слова); 2) фразеологічні словники та словники загальної пареміографії; 3) монографії та філологічні опрацювання, присвячені впливам Біблії на польську та українську мову.

I. 1. Першу групу джерел, які реєструють біблійні фразеологізми в українській мові, репрезентують головню дві праці: „Спочатку було слово: Крилаті вислови біблійного походження в українській мові“ А. Коваль (2001) [1]; „Слово Благості: Словник-довідник фразем біблійного походження” Ж. Колоїз та З. Бакум (2002) [5]. У першому з цих опрацювань фіксовано були виключно біблійні фразеологізми, які мають безпосередній зв'язок з Біблією, яких, як пише А. Коваль, в українській мові є понад 200 одиниць [1]. Структура праці і презентації окремих словникових статей відповідають будові і порядку окремих книг Святого Письма. Виділені на початку кожної статті фразеологізми ілюстровані їх використанням у різного виду літературних текстах.

Праця Ж. Колоїз та З. Бакум містить 386 одиниць. Автори цього опрацювання розуміють біблійний фразеологізм значно ширше і зараховують до цієї групи такі фраземи як: інгерентні (одиниці, які семантично і структурно відповідають визначеним одиницям або фрагментам канонічного тексту), адгерентні (одиниці, які виявляють виключно структурну згоду з визначеними фрагментами біблійного тексту, а їх семантика в процесі історичного розвитку піддалася змінам), оказіональні (фраземи, які виникли на підставі інгерентних і за своїми структурно-семантичними особливостями виходять поза межі первинних текстів), а також нетранслітерні (одиниці, які, як і інгерентні, цілком зіставляються з тією чи іншою біблійною ситуацією, але відносяться до давньо-слов'янського джерела) [5, с. 3].

До цього типу українських опрацювань можна зарахувати також працю „Фразеологізми біблійного походження: короткий словник-довідник” Л. Будівської і З. Сікорської (2007) [7]. Лінгвісти трактують біблійний фразеологізм у його вужчому

понятті, фіксує у своїй праці 250 одиниць.

Цей тип джерел в контексті польської мови репрезентують дві розробки. Ними є: 1) праця Анни Марії Коморницької „Słownik zwrotów i aluzji biblijnych“ (1994) („Словник біблійних зворотів та алузій”) [18], а також Яна Година „Mały słownik biblizmów języka polskiego“ (вид. 1 – 1995, вид. 2 – 2006) („Малий словник біблеїзмів Польської мови”) [17].

Перший із цих словників має, більшою мірою, енциклопедичний характер і містить широко зрозумілі бібліїзми не тільки фразеологічного типу, але також різного виду біблійні цитати. Повною мірою мовознавчий характер має, натомість, словник Я. Година, у якому головний критерій підбору словникових статей застосовано факт присутності окремих бібліїзмів в загальній польській мові та її різновидах. Уклад в цьому словнику спирається на алфавітному порядку. Незважаючи на застосування різних критеріїв, обидва словники представляють схожу кількість біблеїзмів – близько 400. Про фактичну присутність у цих запасах фразеологізмів ми можемо робити висновки насамперед на підставі словника Я. Година, який у сумі фіксує близько 350 одиниць типу номінальних висловів, вербальних зворотів, а також фраз.

До цієї групи джерел, котрі реєструють біблійні фразеологізми в польській мові, можна також віднести два інші опрацювання, які мають однак двомовний характер – німецько-польський. Ними є: переклад на польську мову праці Генріха Крауса „Skrzydlate słowa biblijne. Słownik zwrotów biblijnych“ („Крилаті біблійні слова. Словник біблійних зворотів”, 2001) [22], а також „Niemiecko-polski słownik frazeologii biblijnej z komentarzem historyczno-etymologicznym“ („Німецько-польський словник біблійної фразеології з історично-етимологічним коментарем”, 2010). Перше з цих джерел є перекладом на польську мову німецькомовного словника [21]. Розміщені в ньому польські відповідники визначених німецьких одиниць мають дуже різний якісний статус і лише частину з них можна назвати фактичними біблійними фразеологізмами польської мови. Другий же з цих словників має чисто контрастивний характер, що виявляє семантичні і формальні зв'язки між німецькими фразеологізмами та їх польськими відповідниками, число яких у цій праці становить близько 300 одиниць [19].

І. 2. Другий тип лексикографічних джерел, на підставі якого ми можемо робити висновки про кількісний і якісний стан української та польської фразеології біблійного походження, становлять словники загальної фразеології.

У польській мові кількість цього виду опрацювань в останні роки дуже збільшилась. Найбільшим збірником польських фразеологізмів зали-

шається виданий в 70-тих роках минулого століття двотомний фразеологічний „Słownik frazeologiczny języka polskiego“ („Словник польської мови”) у двох томах Станіслава Скорупки, розроблений [29]. На жаль, цей словник не застосовує окремих генетично-стилістичних кваліфікаторів, на підставі яких можна встановити кількість фразеологізмів біблійного походження. З дотеперішніх установлень виникає, що число цих одиниць в словнику С. Скорупки значно занижене і становить не більше 300 фразеологізмів. Набагато частіше цього виду класифікатори мають найновіші словники, корпусово, однак, набагато менші [16].

Додатковим джерелом даних про запас фразеологізмів біблійного походження є збірники польських прислів'їв, а також крилатих слів. Найбільші в цьому розумінні опрацювання в польській мові – це „Nowa księga przysłów polskich“ за редакцією Ю. Кшижановського („Нова книга польських прислів'їв”, 1969-1978) [25], у якому біблійний класифікатор поміщено біля 316 одиниць, що є переважно фразами або фразеологічними зворотами. Певною мірою цього виду одиниці фіксує також праця „Skrzydlate słowa. Wielki słownik cytatów polskich i obcych“ Генріха Маркевича та Андрія Романовського („Крилаті слова. Великий словник польських та іншомовних цитат”, 2005) [24], а також інші цього типу двомовні словники, конфронтуючі, між іншим, польську мову з чеською та російською [27].

З української сторони цього виду лексикографічних опрацювань є також велика кількість. Найбільші з них: „Словник української мови“: в 11-ти т. (1970-1980) [12], „Фразеологічний словник української мови“: у 2-х кн. Л. Паламарчука, В. Винник, В. Білоноженко, Л. Юрчук (1993) [9], „Словник фразеологізмів української мови” В. Білоноженко, І. Гнатюк, В. Дятчук, Н. Неровні, Т. Федоренко (2003) [11], а також „Фразеологічний словник української мови” В. Ужченка і Д. Ужченка (1998) [8]. Кожна з цих праць нотує фразеологізми біблійного походження, але, на жаль, жоден з них не застосовує окремих генетичних і стилістичних кваліфікаторів для цих одиниць.

До цього типу лексикографічних джерел біблійної фразеології можна також зарахувати працю „1000 крилатих висловів української літературної мови” А. Коваль та В. Коптілова (1964) [3]. Автори цього опрацювання нотують фразеологізми біблійного походження, які увійшли до активної лексики і набули статус крилатих слів. Але, як і в словниках загальної фразеології української мови, ці одиниці не мають окремих біблійних кваліфікаторів, що утруднює встановлення їх фактичної кількості.

І. 3. Третю групу джерел, що не належать до строго лексикографічних, які можуть наблизити

запаси біблійної фразеології в українській та польській мові, становлять тематичні філологічні опрацювання.

Якщо раніше ця частина фразеологічних запасів будила зацікавленість виключно серед української діаспори, то нині тема біблійної фразеології дуже популярна серед українських науковців. Усе більше виникає наукових опрацювань, що стосуються теоретичних підстав поняття біблійного фразеологізму, аналізу, а також класифікації цих мовних одиниць. До цієї групи можна віднести праці В. Коптілова, А. Коваль, Р. Зорівчак, М. Скаб, В. Сулими, а також інших дослідників.

У контексті польської мови кількість цього виду опрацювань виразно збільшилась в останні роки. У результаті досліджень (мова тут йде про праці таких лінгвістів, як: Войчех Хлебда, Кристина Длугош-Курчабова, Станіслав Козяра, Зенон Лешчинський, Богдан Вальчак) удалося вирішити багато питань як теоретично-методологічного характеру, а також зробити доволі серйозні спроби опису історичних і сучасних запасів матеріалів цього фразеологічного шару польської мови. Частина з цих робіт описує також трактування, конфронтуючі польські фразеологічні біблеїзми з аналогічними запасами інших мов, головню німецької, російської і чеської мови, а також частково англійської, італійської, французької та нідерландської мов. Варто зауважити, що відсутні роботи, присвячені порівнянню польської та української мов. Одним з найважливіших висновків, який виникає з цих праць, є те, що кількість підтверджених і фактично наявних біблійних фразеологізмів в польській мові значно більша, ніж та, на яку вказували дотеперішні лексикографічні опрацювання.

II. Лексикографічні опрацювання, котрі реєструють запаси фразеологізмів біблійного походження в українській та польській мовах, дають також підстави вказати на кілька загальних проблем, які виникають при цього виду трактуваннях. Контрастивний – українсько-польський – погляд на це питання відкриває з одного боку деякий простір спільних питань, а з другої ж – відмінності порівнюваних у цьому випадку мов.

II. 1. У першу чергу варто зазначити, що, незважаючи на зростаючу в останні роки зацікавленість простором біблійного спадку, надалі відсутній цілісний лексикографічний синтез, що виявив би історичний та сучасний кількісний і якісний стан біблійної фразеології як в українській мові, так і в польській. Слід, однак, зауважити, що набагато ближчий до цієї мети є сьогодні стан української мови, що має у своєму доробку кілька згаданих тут словників. Гірше в цьому відношенні складається ситуація в польській мові, де повною мірою лінгвістичною є праця, яка у своєму

заголовку має визначення „Малий...“ (мова тут йде про „Малий словник бібліїзмів польської мови“ Я. Годиня).

II. 2. Іншою тенденцією, яку можна спостерігати в обох мовах, є спроба відходу від якісного відрізнення одиниці фразеологічного типу на користь ширших фраземних трактувань, збираючих під гіперонімічним поняттям „бібліїзм“ в одне ціле різні мовні одиниці біблійного походження – від лексем до більш широких – цитат. Цей підхід, якому не можна відмовити у слушності, і навіть певній теоретично-методологічній привабливості, не полегшує сьогодні завдання опису цієї частини традиційно зрозумілої фразеології, яка виростає з багатовікових зв'язків з біблійною культурою.

II. 3. Багато висновків можна також зробити під час спостереження стану фіксування біблійної фразеології в запасах загальної фразеографії української та польської мови. Старші трактування, що виникли в період, коли лексикографія, як польська, так й українська, не були вільні від позанаукових (ідеологічних) впливів, відкривають значні прогалини в реєстрації цього виду запасів. Численно видавані в останні роки польські і українські лексикони загальної фразеології з різними наслідками пробують фіксувати цей спадок, реєстр і опис якого не є легкою справою з уваги на значні формальні і семантичні перетворення, яким підлягають сьогодні фразеологічні бібліїзми в обох мовах (публіцистика, розмовна мова, медіа).

II. 4. Як позитивне явище, яке можна спостерігати однаково в просторі досліджень української мови, як і польської, зазначено, що в останні роки зростає зацікавленість проблематикою релігійно-біблійного спадку, дослідження якої принесли ряд філологічних опрацювань. Завдяки ним ми маємо сьогодні набагато повніший стан знань про кількісний і якісний запас фразеологічних бібліїзмів однаково української мови, як і польської. Ці дослідження дають також ряд нових відомостей і подають надію на виникнення в недалекій перспективі більш цілісних лексикографічних синтезів у цьому відношенні, особливо очікуваних у випадку польської мови. Незалежно від цих завдань виникає потреба у практично відсутніх досі, контрастивних дослідженнях, котрі б продемонстрували взаємозв'язки в цій сфері між польською та українською мовою.

Література

1. Зорівчак Р. М. Бібліїзми в нашому мовленні / Р.М. Зорівчак // Кримська Світлиця. – 2006. – № 38. – С. 103.
2. Коваль А. П. Спочатку було слово : Крилаті вислови біблійного походження в українській мові [Текст] / А. П. Коваль. – К. : Либідь, 2001. – 312 с.
3. Коваль А. П., Коптілов В. В. 1000 крилатих вира-

- зів української літературної мови: афоризми, літературні цитати, образні вирази / А. П. Коваль, В. В. Коптілов. – К. : Наук. думка, 1964. – 671 с.
4. Коваль А.П. Крилаті вирази в українській літературній мові. Афоризми. Літературні цитати. Образні вирази / А.П. Коваль, В.В. Коптілов. – [Вид. 2-е перероб. і доп.]. – К. : Вища школа, 1975. – 355 с.
 5. Колоїз Ж. В. Слово Благовісті : словник-довідник фразем біблійного походження [Текст] / Ж.В. Колоїз, З. П. Бакум. – Кривий Ріг : Вид-во „І.В.І.”, 2002. – 96 с.
 6. Коптілов В. В. У світі крилатих слів / В. В. Коптілов. – Київ: Веселка, 1976. – 159 с.
 7. Фразеологізми біблійного походження: короткий словник-довідник [Текст] / укл. : Л. П. Будівська, З. С. Сікорська. – Луганськ : Луганськ-Арт, 2007. – 76 с.
 8. Фразеологічний словник української мови : близько 2500 виразів / укл. В. Д. Ужченко, Д. В. Ужченко. – К. : Освіта, 1998. – 224 с.
 9. Фразеологічний словник української мови / уклад. : В. М. Білоноженко та ін. – К. : Наук. думка, 1993. – 984 с.
 10. Скаб М., Скаб М. Біблійні фразеологізми як об'єкт мовної гри в сучасній українській літературі / Марія Скаб, Мар'ян Скаб // Учені записки Таврійського національного університету ім. В. І. Вернадського. Серія: Філологія. Соціальні комунікації. – 2012. – Т. 25 (64), №2 (1). – С. 232–237.
 11. Словник фразеологізмів української мови [Текст] / [уклад.: В. М. Білоніженко та ін.]. – К.: Наук. думка, 2003. – 1098 с.
 12. Словник української мови : [в 11-ти т.] – К. : Наукова думка, 1970–1980.
 13. Chlebda W. Biblizmy jako skrzydlate jednostki polszczyzny / W. Chlebda // Szkice o skrzydlatych słowach. Interpretacje lingwistyczne. – Opole, 2005. – S. 209–251.
 14. Chlebda W. Rosyjsko-polski słownik skrzydlatych słów / W. Chlebda W. M. Mokijenko, S. G. Szuleżkowa. – Łask, 2003. – 706 s.
 15. Długosz-Kurczabowa K. Biblizmy w języku staropolskim / K. Długosz-Kurczabowa // Szkice z dziejów języka religijnego. – Warszawa, 2007. – S. 155–74.
 16. Dziamska-Lenart G. Frazeologizmy biblijne w nowych słownikach frazeologicznych języka polskiego / G. Dziamska-Lenart // Język religijny dawniej i dziś III, pod redakcją ks. P. Bortkiewicza, S. Mikołajczaka i M. Rybki. – Poznań, 2007. – S. 205–21.
 17. Godyń A. Od Adama i Ewy zaczynać. Mały słownik biblizmów języka polskiego. – Warszawa, 1995.
 18. Komornicka A. M. Słownik zwrotów i aluzji biblijnych. – Łódź, 1994. – 299 s.
 19. Koziara S. Polska frazeologia biblijna – stan i perspektywy opisu, „LingVaria”. – R. I (2006), № 1. – S. 73–80.
 20. Koziara S. Frazeologia biblijna w języku polskim. – Kraków, 2001. – Wyd. 2: Łask, 2009. – 383 s.
 21. Krauss H. Geflügelte Bibelworte. Das Lexikon biblischer Redensarten. – München, 1993. – 276 s.
 22. Krauss H. Skrzydlate słowa biblijne. Słownik zwrotów biblijnych, przekł. i opr. P. Pachciarek. – Warszawa, 2001.
 23. Leszczyński Z., Perspektywy uchwycenia zasobu formalnych stereotypów językowych pochodzenia biblijnego w polszczyźnie // Język a chrześcijaństwo, pod red. I. Bajerowej, M. Karpluk, Z. Leszczyńskiego. – Lublin, 1993. – S. 95–119.
 24. Markiewicz H. Skrzydlate słowa / H. Markiewicz, A. Romanowski. – Warszawa, 1990. – 420 s.
 25. Nowa księga przysłów i wyrażen przysłowiowych polskich / red. Juliana Krzyżanowski oraz inni. – Warszawa, 1969. – T. 1-4.
 26. Oleśkiewicz A. Europa języków. Związki frazeologiczne o proveniencji biblijnej i antycznej w europejskiej wspólnocie słownikowej. – Kraków, 2007. – 279 s.
 27. Orłoś T. Z., Hornik J. Czesko-polski słownik skrzydlatych słów. – Kraków, 1996. – 374 s.
 28. Problemy frazeologii europejskiej II, red. serii A.M. Lewicki. Frazeologia a religia, pod red. A. M. Lewickiego i W. Chlebdy. – Warszawa, 1997.
 29. Skorupka S. Słownik frazeologiczny języka polskiego / S. Skorupka. – T. 1-2. – Warszawa, 1967-1968.
 30. Walczak B. Biblia a język. O warstwie biblijnej w polskiej frazeologii // „Życie i Myśl”. – №11-12 (1985). – S. 28-39.

Рассмотрена украинская и польская фразеология библейского происхождения. Проведён также контрастивный анализ состояния лексикографических исследований обоих языков.

Ключевые слова: фразеологизм, библейский фразеологизм, аллюзия, лексикография, словари библейских фразеологизмов.

The article deals with the Ukrainian and Polish biblical phraseological units. The comparative analysis of condition in lexicographic developments of both languages is also conducted.

Key words: phraseological unit, biblical phraseological unit, lexicography, dictionaries of biblical phraseological units.